

102531

Lærdommer av 9. april

Under titelen «Tanker omkring 9. april» ble dette foredrag holdt i Oslo Militære Samfund 5. april i år av:

Sjefsredaktør Chr. A. R. Christensen

Under krigen hadde vi et meget klart, meget enkelt og på mange måter meget misvisende bilde av forspillet til 9. april: Det som forelå, var et tysk overfall. Alt ansvar og all skyld hvilte på tyskerne. Det vi kunne bebreide vestmaktene, var at de bare hadde gitt oss en skrøpelig hjelp, ikke noe annet.

Det var jo, i den foreliggende kampsituasjon, hvor vi var havnet på den rette siden, hva en kunne kalle en meget her-siktsmessig forenkling. Den styrket motstandsviljen, og det var neppe mange som festet lit til de dokumenter tyskerne offentliggjorde om Stratforce-planen o. a. Det var nazistenes bruk av løgn-propaganda som slo tilbake: vi trodde dem heller ikke når det var kjensgjerninger — iallfall til dels kjensgjerninger — de brakte til torvs.

Det bilde vi nå har av utviklingen, etterat arkiver er åpnet, erindringer blitt offentliggjort osv., er som alle her vet langt mer nyansert. Jeg skal ikke trette med å gå inn på hele den ganske innviklede historie, og bl. a. det ganske underlige spill av tilfeldigheter som preget visse faser, men bare kort minne om en sentral — og lærerik — kjensgjerning: at *begge* de krigførende parter fra krigens første måned beskjefter seg med planer som hadde sikte på Norge.

Og det var vel å merke ikke bare hva en kunne kalle «akademiske» eller «platoniske» stabsstudier, hypotetiske opplegg med sikte på beredskap for alle mulige tenkelige situasjoner. Det var planer som hadde *politisk brodd* og som etter hvert kom langt ut over de rutinemessige utredningers ramme. I Storbritannia var det ingen ringere enn Churchill som var drivkraften, ut fra det syn han hadde på blokaden og sjø-

strategien i det hele tatt, i Frankrike var både generalstab og regjering opptatt av mulighetene for et stort skandinavisk felttog, ut fra ønskene om å unngå et nytt blodbad på vestfronten, i Tyskland var det flåtesjefen, storadmiral Raeder som prøvde å få interessert Hitler for sjøstrategiske ideer med ganske lange tradisjoner i den tyske admiralstab, det er nok å minne om Wegeners verk «Seestrategie des Weltkrieges» med den vekt som der ble lagt på Norge som base-område, ikke minst for ubåt-våpenet.

I begynnelsen hadde disse forskjellige planer riktignok forholdsvis liten resonans på ansvarlig hold, men forskjellige trekk i utviklingen kom til å skyve dem stadig sterkere i forgrunnen, i begge leire. Det er nok å nevne Finlands-krigen, som i høy grad bidro til å henlede begge parters oppmerksomhet på nordflanken med dens muligheter og farer — Quislings besøk hos Hitler, hvor han direkte oppfordret der Führer til å sette seg fast i Norge, et besøk som nok hadde sin psykologiske betydning iallfall (her møttes to beslektede ånder, hvis man kan bruke et så sterkt uttrykk) — videre de tyske krenkelser av vår nøytralitet gjennom ubåt-operasjoner i norske farvann — og de britiske nøytralitetskrenkelser bl. a. i og med «Altmark»-affæren. Det bidro alt sammen til å øke spenningen i kraftfeltet omkring oss, til gradvis å skyve planene over fra ekspert- og stabsplanet til krigskabinettene, til det politiske plan, beslutningsplanet.

Nå kan alle disse begivenheter som bidro til den militær-politiske oppladning kalles tilfeldigheter i historisk forstand, for så vidt som man kan tenke seg at det *ikke* var blitt noen finsk-russisk vinterkrig, at det *ikke* hadde eksistert noen Quisling (eller at han iallfall ikke hadde fått kontakt med Hitler), at det *ikke* var kommet til krigshandlinger på vårt sjøterritorium. *Allikevel* tror jeg at det før eller senere — kanskje i så fall en god del senere — var blitt skapt en situasjon som hadde representert en alvorlig trusel mot Norge, en trusel med grunnlag i elementære militærgeografiske fakto-

rer: landets beliggenhet, vår kystlinje, våre fjorder, vår skjermede kystled, Narviks betydning som utskipningshavn for den svenske jernmalm, — en betydning vi kan si ble grotesk overdrevet på vestmakthold, men som bevislig spilte en meget viktig rolle under de blokade-politiske overveielser i krigens første halvår.

Til slike faste uforanderlige trekk i bildet kommer så en faktor som vi vel egentlig kan si er av like stabil art: hver parts frykt for at den annen skal *komme ham i forkjøpet* ved et kup mot viktige posisjoner. En slik frykt blir naturligvis særlig sterk når man tviler på at den nøytrale stat som er herre over de strategisk viktige områder, mangler evne eller vilje — eller begge deler — til å forsvare sitt territorium og nekte ens motpart adgang til det. Hitler kunne eksempelvis på mange måter være tilfreds med situasjonen som den var høsten 1939 når det gjaldt Norge, for malmtrafikken — som også for ham var en hovedinteresse — gikk sin regulære gang for en stor del gjennom vårt nøytrale sjøområde, rent folkerettslig vel beskyttet. Men kunne han stole på at det ville fortsette, at status quo ville bli bevart, at vi ville sette tilstrekkelig maktmidler inn på å hevde folkeretten, at britene ville avfinne seg med hva de måtte oppfatte som et gapende hull i blokade-ringen om Tyskland? Det er lett å innse at Quislings skremsler, med at britene snar ville sette seg fast her, måtte virke på der Führer, og selv uten noen Quisling er det vel sannsynlig at Hitler og hans medarbeidere ville begynt å beskjeftige seg med tanken om preventive motaksjoner. Det lekket jo meget — påfallende meget — ut om vestmaktens intensjoner overfor Norge.

At en tilfeldig begivenhet som «Altmark»-affæren bidro til å sette fart i de tyske planer, synes åpenbart, og det er tankevekkende for små, nåværende eller tidligere nøytrale stater å legge merke til hvordan denne ulykkelige affære skapte illwill mot oss hos *begge* parter, utløste mistillit og fiendtlige

stemninger — hos tyskerne fordi de så episoden som et bevis for at vi hverken hadde vilje eller evne til å stå imot overgrep fra vestmaktens side, i Storbritannia og Frankrike fordi man der oppfattet affæren som et nytt eksempel på at vi lot tyskerne misbruke vårt sjøterritorium til krigshandlinger.

Jeg skal ikke komme nærmere inn på de folkerettslige sider ved «Altmark»-affæren, som i så måte er ganske komplisert og hvor prosedyren fra britisk side til slutt ble temmelig subtil. Det er nok så at det ble begått feil og klosetheter fra norsk side, men de var tross alt av mer underordnet betydning, og jeg tror ikke man med rette kan hevde at de var av den art at de rettferdiggjorde en så grov nøytralitetskrenkelse som den som fant sted. Men affæren er et av mange eksempler på at folkeretten er et skrøpelig vern for en liten, nøytral stat under en moderne krig, og at hele nøytralitetsbegrepet i vår tid er fullstendig gjennomhullet. Ingen jus som sa at vi med bibehold av vår nøytralitet kunne la både malmbåtene og «Altmark» passere gjennom leden, kunne hindre at vestmaktene stadig bebredet oss at vi opptrådte som vi gjorde, at de dermed bygde opp en politisk begrunnelse og et psykologisk forsvaret for inngrep som mineleggingen i norske farvann 8. april.

Nå skal man ikke overdrive betydningen akkurat av selve «Altmark»-affæren; selv ikke for de tyske avgjørelser spilte den vel noen *avgjørende* rolle, for etter alt som foreligger hadde Hitler på dette tidspunkt alt tatt sitt standpunkt, men han lot kanskje tiltakene påskynde fordi han oppfattet episoden som et alarmsignal. Fra hans synspunkt var det naturlig å tolke den som vitnesbyrd om økt britisk aggressivitet, om redusert norsk motstandskraft. Den kunne tilmed tolkes som en føler, eller rettere en voldsom rekognosering, ja som et forspill til en vestmaktaksjon mot Norge i det hele tatt. Men jeg tror ikke et øyeblikk at spørsmålet om krig og fred blir *avgjort* på grunnlag av tilfeldigheter som dramaet i Jøssingfjord eller Quislings Berlin-besøk. Det skal nok mer bastante beveggrunner til, mer eller mindre vitale interesser for den

ene eller annen part, eller en reell — eller formentlig — trusel mot slike interesser.

*

Men «Altmark»-affæren, som senere mineleggingen, har interesse som bidrag til belysningen av nøytralitetsbegrepet i vår tid. Da krigen brøt ut, erklærte vi oss straks — så å si automatisk — nøytrale. Nøytraliteten var jo, som det er blitt sagt, gjennom mer enn hundre år nærmest blitt en uskreven del av Norges forfatning. At vi hadde klart oss gjennom den første verdenskrig uten å bli trukket inn, hadde naturligvis gitt nøytralitetsdoktrinen økt autoritet, og vi fortsatte å kjøre på den linjen — uten at erfaringene fra den første verdenskrig var underkastet noen mer inngående analyse, uten at vilkårene for opprettholdelse av nøytraliteten 25 år etter var blitt nøyere vurdert. Var *det* blitt gjort, var vi formentlig blitt klar over to ting: 1) at vår nøytralitet i 1914—18 var en nøytralitet med stadig økende slagside og iallfall i lange perioder ikke kunne sidestilles med upartiskhet, men bare betydde at vi ikke ble berørt av krigshandlingene, og at vi likevel ved flere leiligheter var i stor fare for å bli trukket inn, 2) at nøytralitet ikke er etablert bare i og med at man erklærer den og etter beste evne forsøker å etterleve dens prinsipper, dvs. prøve å oppføre upartisk overfor de krigførende parter, men at den forutsetter en ganske sterk militær innsats i form av nøytralitetsvern, et vern som må stå i forhold til de verdier og interesser den nøytrale stat representerer i de krigførende staters øyne. Hvis dette forsvar blir for svakt, hvis det oppstår noe som kan kalles et militært vakuum, eller bare et åpenbart undertrykk i et strategisk viktig område, vil snart sterkere krefter tendere mot å fylle tomrommet. Det er, eller burde være, elementært.

Som vi alle vet, ble det ikke foretatt noen analyse av den første verdenskrigs norske utenrikspolitikk med sikte på å legge et tryggere grunnlag for nøytralitetspolitikken i den annen storkonflikt, eller bare å klarlegge forutsetningene for

at det hadde gått som det gikk i 1914—18. Resultatet ble at hele vår sikkerhetspolitikk kom til å henge mer eller mindre i luften, at den på mange måter ble vaklende og inkonsekvent, at de forskjellige alternativer ikke ble gjennomtenkt og forberedt. Det ble en fra-hånd-til-munn-politikk, basert på improvisasjoner, en sjanseseilas i et slags håp om at det ville vel helst gå godt denne gangen også.

Dette var så meget mer skjebnesvangert som man da forsvarsordningen av 1933 ble gjennomført, hadde lagt et ganske særlig — et i virkeligheten helt absurd — ansvar på utenriksvesenet. Man var nemlig tross alt klar over at forsvaret var skåret ned til et minimum, til noe som ikke ville forslå i en alvorlig krise, enn si i en krigssituasjon. For å råde bot på det, satte man opp som en forutsetning (og jeg siterer) «en forutseende utenriksledelse som i tide tar initiativet til å få forsvaret styrket når situasjonen blir truende». Slik står det vitterlig i proposisjonen, og denne passus ble nesten ordlydende gjentatt i innstillingen fra militærkomiteen i Stortinget.

Det kan være delte meninger om hva de forskjellige har lagt i denne sære trylleformel, som i virkeligheten skjøv ansvaret for rikets sikkerhet over fra den militære sektor til utenriksledelsen. I virkeligheten har det jo, som bl. a. professor Bergsgård har påvist, ikke noen mening å stille opp en forutsetning om at en utenriksledelse skal være helt *ekstraordinært* forutseende, så forutseende at en kan bygge forsvarsberedskapen på det. Enhver utenriksledelse skal selvsagt til alle tider være så forutseende *som* mulig. Men hverken mer eller mindre enn det mulige kan en forlange av den. I 1933 ble den likevel pålagt en slags særforpliktelse til å skue inn i framtiden, så langt og med så stor sikkerhet at man i mellomtiden kunne senke den militære beredskap til et egentlig uforsvarlig lavt nivå, — ut fra den forutsetning at når utenriksledelsen varslet fare, skulle beredskapen igjen heves tilstrekkelig.

Det var en utpreget illusjonspolitikk, en helt urealistisk politikk. Det måtte gå galt og det gikk da også galt. Men en må

si at det hadde ikke behøvd å gå så galt som det gikk — selv om en slo betydelig av på kravet om en noe nær synsk utenriksledelse av spesiell norsk modell. Selv en ganske normal middels forutseende utenriksledelse burde ha kunnet varsle om fare og krise ikke måneder, men år i forveien. La meg få klargjøre det litt nærmere.

Forsvarsordningen av 1933 bygde — foruten på spareønsker — på den første mellomkrigstids optimistiske tro på muligheten av å skape en mellomfolkelig rettsorden, på å løse konflikter statene imellom ved megling, ved voldgift osv. Det er 20-årenes, Briand-Stresemann-Cecil-periodens optimisme som taler ut av proposisjonens ord om at «faren for krig — om enn ikke utelukket — er blitt i meget vesentlig grad forminsket, fordi den stat som nå går til krig med brudd på sine forpliktelser, vil måtte gjøre det med bevisstheten om at den derved utesker en verdensopinion, som i tilfelle gjennom Folkeforbundet vil ha midler til å gi seg uttrykk og gjøre seg aktivt gjeldende» — det sies ikke noe om hvordan og hvor sterkt.

Men altså utgangspunktet, basis for den nye forsvarsordning, var dette ganske lyse syn på spørsmålet krig og fred, at om krigen ennå ikke var utelukket, var krigsfaren i vesentlig grad redusert. Men hva hendte? Umiddelbart etterat ordene om den sterkt reduserte, nesten forsvunne krigsfare var uttalt, ble den mest urolige, farefulle og brutale periode i Europas historie siden Napoleonstiden innledet, den periode som har fått betegnelsen «katastrofenes tideverv». Alt før forslaget om den nye forsvarsordning forelå, hadde vi som et slags forspill fått Japans overfall på Manchuria. Omtrent samtidig med proposisjonen kom Hitler til makten i Tyskland og meldte prompte landet ut av Folkeforbundet som skulle trygge freden, — et lite varsel om det som skulle komme. Så fikk vi i rask rekkefølge kuppforsøket i Wien og mordet på Dollfuss, Etiopia-krigen og sammenbruddet for Folkeforbundets sanksjonspolitikk (en politikk vi senere selv bidro til

ytterligere å uthule grunnlaget for), den militære innmarsj i Rhinland, en begivenhet som betydde slutten på hele Locarno-politikken, dannelsen av akselen Berlin—Roma, den spanske borgerkrig med tysk-italiensk intervensjon — en «internasjonal borgerkrig» — Japans angrep på det egentlige Kina den tyske anneksjon av Østerrike, lemlestelsen av Tsjekkoslovakia ved München-«forliket» — for bare å nevne begivenhetene fram til 1938.

De yngre, som ikke selv opplevde dette og ikke har studert periodens historie nærmere, vil nå kanskje spørre: Men ble det ikke varslet om denne forverring av den internasjonale situasjon? Det trengtes jo ikke noen forutseende utenriksledelse engang til det, utviklingen talte jo for seg selv, uten at det var nødvendig med hverken forutseenhet eller utenriksledelse, det var nok å lese avisene. Kom ikke varslene?

På dette spørsmål må en svare både ja og nei. Selvsagt ble den truende utvikling varslet i den forstand at den ble registrert f. eks. under Stortingets debatter om utenriks- og forsvarspolitikken. Men for det første ble forverringen fra autoritativt hold, både fra regjeringens side og fra andre framtrædende politikeres, omtalt på en underlig ambivalent måte: det var nok farlig, men det var nå ikke så farlig — for oss iallfall. For det annet — og det var det viktigste — trakk man først meget sent og i helt utilstrekkelig grad de politiske konsekvenser av utviklingen for vårt eget forsvar.

*

Det fant riktignok en viss svingning sted, det kom nye signaler. Men forandringen kom for det første så sent at den bare fikk minimale virkninger i tiden fram til 9. april, — det er i så måte ganske karakteristisk at de panservernkanoner vi hadde bestilt fra Sveits, kom fram akkurat tidsnok til at tyskerne kunne pakke dem ut. Og dertil var tiltakene i det hele tatt ganske utilstrekkelige. Vi kan med Undersøkelsskommisjonen av 1945 oppsummere det hele ved å si at vi ikke engang gjennomførte den ytterlig svake forsvarsordning av

1933 etter forutsetningene, f. eks. når det gjaldt øvelser, enn si utbygde et virkelig krigsberedskap.

Derfor møtte vi også katastrofen med et høyst mangelfullt utdannet personell — det gjaldt både befal og menige — og med et nesten enda mer utilstrekkelig materiell. La meg nevne et par tall fra kommisjonens rapport. Beholdningene av rifle og maskingevær-ammunisjon skulle ha utgjort 140 mill. skudd — vi hadde 58 mill. Vi skulle hatt 31 000 kasser mitraljøre-ammunisjon, det fantes 5000, altså mindre enn en sjettedel. Av hæren skulle det vært innkalt mellom 20 og 30 000 mann til nøytralitetsvern, vi nøyde oss med 7000. Panservern manglet helt, luftvernet var elendig, marinens fartøysmateriell var foreldet og nedslitt nesten alt sammen, mesteparten av flystyrken likeså, og det hersket mangel på nesten alt mulig annet, fra sambandsmateriell til hjelmer og støvler. Det var hva som var igjen av forutsetningen om den forutseende utenriksledelse og utbyggingen av forsvaret i en truende situasjon.

Når det er tale om forutseenhet, er det også nærliggende å si noen ord om hvordan det gikk med de varsler som umiddelbart før overfallet ble spilt i våre og danskenes hender av anti-Hitler-folk i selve hjertet av Hitlers etterretningsapparat, av menn som Canaris og Oster, menn som utsatte seg for dødsstraff og det som verre var. Hvordan kunne man så å si helt ignorere slike advarsler, møte dem med praktisk talt total passivitet?

Det er nå etterpå så å si ubegripelig at det kunne skje, og ikke bare i Norge — virkningen var ikke stort annerledes i Danmark. Vel — det kan nevnes en del om ikke unnskyldende så iallfall *forklarende* momenter: Det var kommet endel falske alarmer før, og det har sløvet aktpågivenheten, utenriksministeren hadde ikke riktig tillit til en del av våre folk ved Berlinlegasjonen, hans oppmerksomhet var ensidig rettet mot vest på grunn av de meget truende britiske og franske noter 5. april og mineleggingen 8. april, enkelte militære sakkyndige

mente at Tyskland neppe kunne være i stand til å gjennomføre en invasjon av Norge for nesens på den langt sterkere britiske flåte, osv.

Likevel er det gåtefullt at de gjentatte varsler fra forskjellig hold — selv om de til dels var gitt en noe uklar og tvetydig form — ikke utløste noe virkelig effektivt tiltak før det var for sent. Det var kommet grunnløse advarsler før, javel, men det må en alltid regne med i krig. Oppmerksomheten var konsentrert om truslen fra vest, javel, men ikke minst denne truende situasjon burde vel utløse en anelse om at det iallfall kunne komme *motaksjoner* fra sør, — nettopp den omstendighet at vi befant oss i en meget utsatt stilling, burde — uansett hvorfra faren umiddelbart truet — gjøre det naturlig å være forberedt på *alle* eventualiteter, også de en kunne kalle mindre ortodokse, det var jo *Hitler* man hadde med å gjøre i sør.

Det er og blir derfor ganske uforståelig at det ikke før i aller siste liten, i virkeligheten *for* sent, ble truffet noen beredskapstiltak, ikke engang gjennomført en minelegging, en innkalling av tilstrekkelig mange og velutdannede folk ved kystfestningene. Jeg tror derfor også at årsaken til denne passivitet ligger dypere enn i dette at man tidligere hadde ulv uten at den var kommet, at oppmerksomheten ensidig var vendt mot vest, osv. Jeg tror det ligger i en dyp, mer eller mindre ubevisst protest hos de ansvarlige mot selve den katastrofe som var under utvikling, en protestfølelse som skapte blindhet. Vi kjenner uttrykket: Det kan ikke hende her. Til grunn for reaksjonen i april dagene lå en innstilling som nærmest kan karakteriseres med ordene: Det *må ikke* hende her! Det er *for* forferdelig, det strider mot alle våre erfaringer og oppfatninger, mot alt vi har trodd på, levd for og kjempet for. Man så ikke det som kom fordi man ikke ville se det, ikke kunne bære det over sitt hjerte å se det, og derfor ikke evnet å se det.

Historien om dette burde være en lærepenge for politik-

erne, burde gjøre det klart for dem hvor farlig det er, hvor skjebnesvangert det kan være å la seg binde for sterkt av forutfattede meninger, å avvise alt som ikke er i samsvar med skjemaet, å tro at man kan få utviklingen til å stemme med et fastlagt mønster, terrenget med kartet.

Dette er noe som slår en ikke bare når det gjelder de siste hektiske dagene før 9. april, det er noe som går igjen i hele Norges sikkerhetspolitiske historie i 1920-30-årene: uviljen mot å se ubehagelige realiteter i øynene, tendensen til ønsketenkning, til å tro at man kan få utviklingen til å forme seg etter ideologi og teorier, i stedet for å tilpasse seg til en virkelighet som desverre er ubønhørlig, en utvikling hvis retning dessverre ikke lar seg influere av oppfatninger av hvordan den rettelig *burde* være.

Jeg nevnte at om man etter de skarpe vestmaktnotene og den britiske minelegging aldri så meget hadde sin oppmerksomhet vendt mot vest, så ville det ha vært naturlig å tenke en smule på muligheten av en motaksjon fra sør, fra tysk side, — Hitler var jo ikke akkurat en mann som pleide å la noen utfordring være ubesvart. Nå var ikke det tyske overfall natten til 9. april noen *motaksjon*, men en selvstendig operasjon. For bedømmelsen av vår utenriksledelses forutseenhet har imidlertid dette egentlig ingen betydning, for et skjerpert beredskap — for ikke å snakke om den mobilisering generalstabsjefen, oberst Hatledal formelig tryglet om i flere dager — ville kommet like vel med enten bakgrunnen for det strategiske overfall var slik eller slik.

Men det har sine interessante sider å konstatere at de to parter i denne fase av utviklingen opererte selvstendig, etter hver sine linjer, uten å vite av hverandre, uten at den ene var klar over hva den annen rent konkret hadde fore. Britene kjente ikke til den tyske invasjon før få timer før landgangen: operasjon «Weserübung» med dens forbløffende omfang og kraftutfoldelse overrumplet dem, og skapte atskillig skjebnesvanger forvirring i deres egne planer og dis-

posisjoner, noe jeg skal komme tilbake til. Tyskerne på sin side kjente ikke til den britiske minelegging før den var et faktum, dvs. på et så sent tidspunkt at de ikke engang rakk å få med en omtale av en slik politisk godbit i det ultimatum de overrakte den norske regjering natten til 9. april — mineleggingen ville jo vært et himmelsendt tillegg til de andre britiske nøytralitetskrenkelser, som tyskerne nå påberopte seg og sa at de skulle verge oss mot. Forholdet var at begge parter, nå som hele tiden siden krigsutbruddet, i problemet Norge resonnererte korrekt etter samme strategiske retningslinjer, som Churchill har uttrykt det.

Det er ellers en annen ganske interessant ting å merke seg hvordan tilfeldighetene igjen spiller inn når det gjelder tidspunktene for begge parters disposisjoner. Den tyske aksjon skulle opprinnelig ha funnet sted 20. mars, men måtte utsettes pga. isforholdene. Hadde det ikke skjedd, ville verden formodentlig aldri ha hørt om britenes minelegging og planer om å gå i land et par steder på kysten her hvis tyskerne rørte på seg. Også vestmaktens planer ble forskjøvet i tid. Opprinnelig var det bestemt at notene skulle sendes 1. april og minene legges 5. april, men tiltakene ble utsatt til 5. april og 8. april. Hadde det ikke skjedd, ville vestmaktene etter alt å dømme ha kommet tyskerne i forkjøpet, ikke omvendt. Det kunne fått vidtrekkende politiske og psykologiske konsekvenser.

Den moralske bedømmelse av aksjonen, slik den nå ble satt i verk praktisk talt samtidig, har vært en omstridt sak, og det er klart at man kan legge ansvar ikke bare på tyskerne, men også på vestmaktene, særlig da franskmennene: det var tydelig nok at iallfall de arbeidet etter en provokasjonslinje, med sikte på å lokke tyskerne ut og gjøre Norge, muligens hele den skandinaviske halvøy, til krigsteater i stedet for vestfronten — jeg tenker på planene under Finlands-krigen om å sende et ekspedisjonskorps til Narvik og besette både malmabanene og malmfeltene i Sverige så å si en passant,

underveis til Finland, og ta sikte på et mulig stort oppgjør med tyskerne i Midt-Skandinavia.

Britene holdt hele tiden igjen. Hva de til syvende og sist ble stående ved, var mineleggingen — som Churchill med noe tvilsom rett kalte en «liten og uanselig», nærmest harmløs aksjon — og en *betinget* landgang i Narvik, Trondheim, Bergen, Stavanger, dersom tyskerne satte mottiltak i verk overfor Norge, og med så pass små styrker at det måtte skje i mer eller mindre helhjertet samarbeid med oss. Den tyske plan var atskillig mer brutal — og effektiv. Den tok sikte på en besettelse *uansett* hvordan vi stilte oss og hva vestmaktene gjorde, med ordre om hensynsløst å bryte enhver mulig motstand fra norsk side.

Vi kan nok mer eller mindre bebreide begge parter for kynisme og hensynsløshet, men ansvaret faller selvsagt tyngst på Tyskland. Ellers virker det jo noe absurd å veie Hitlers ansvar og skyld på gullvekt etter Østerrike, Tsjekkoslovakia, Memel, Polen . . .

Det er imidlertid ikke noen tvil om at vestmaktene ønsket en utvidelse av området for krigsoperasjonene til Norge og bevisst prøvde å provosere tyskerne til å engasjere seg her. Hva vi derfor også kan bebreide dem, var at de når de først hadde gjort det, grep så nølende, famlende inn på dette krigsteater. Man kan naturligvis si at de i likhet med oss ble overrumplet av den tyske raskhet og handlekraft, men den situasjon som forelå natten etter mineleggingen, var nettopp den situasjon de hadde tatt sikte på: tyskerne slo virkelig til mot Norge, — bare meget tidligere enn forutsett, langt mer effektivt enn ventet og uten å være direkte provosert (fordi de ikke kjente til mineleggingen da de satte sin aksjon i gang), men nok rent generelt fryktet aksjoner fra vestmaktene og ville komme dem i forkjøpet.

Men da denne situasjon var et faktum, lot britene plutselig

alle sine vel forberedte planer falle og ga seg til å improvisere, til dels temmelig planløst for ikke å si hodeløst. De troppeavdelinger som alt var innskipet med sitt utstyr, ble i all hast satt på land igjen, på en plutselig ordre fra admiralitetet, som tok saken i sine egne hender uten å trekke krigskabinetet inn. Så ga flåten seg ut på jakt etter de tyske styrker for å ødelegge dem på sjøen, og under denne operasjon ville de ikke heftes av arméenheter om bord i krigsskipene eller i transportskip som trengte eskorte. Det var en selvrådig og dristig omkalfatring av hele planen. Den kan naturligvis til en viss grad forklares ved at den britiske flåteledelse den 7. april, da alarmen gikk, ikke formådde å danne seg noe klart bilde av hva som virkelig forgikk, og bl.a. fryktet for en stor tysk marineoperasjon med sikte på å bryte ut i Atlanterhavet. Men iallfall mandag formiddag (8. april) var man klar over situasjonen bl.a. over at et av målene for de tyske styrker var det meget omtalte Narvik.

Jeg skal som ikke-sakkyndig på det militære felt ikke gi meg av med å dømme om visdommen i den beslutning man traff. Det var kanskje — i den foreliggende situasjon — den rette avgjørelse; en må vel f.eks. regne med at hvis Home Fleet hadde funnet de tyske marineenheter og transportere i rom sjø, ville den ha kunnet tilintetgjøre en vesentlig del av dem og dermed antakelig ha kullkastet hele Hitlers Norgesforetagende. Det fatale var bare at tyskerne kom fram praktisk talt uoppdaget og uskadt, — igjen pga. tilfeldighetene: dårlig sikt, snøtykke, feiltolkede observasjoner osv.

Da så den britiske marines improviserte plan slo feil, fikk det skjebnesvangre følger for den videre utvikling. De som har lest Bernard Ash' bok «Norway 1940», som kom i fjor, vil ha fått et levende inntrykk av det kaos som oppstod da man så etterpå skulle rekonstruere eller improvisere et ekspedisjonskorps til Norge, med sikte på å kaste tyskerne ut. Det ble et syndig rot med avdelinger som var satt i land og utstyr som var blitt delvis losset og losset hulter til bulter;

det var bakgrunnen for at så mange britiske og franske enheter kom fram til krigsskueplassen i Norge uten elementære deler av sitt utstyr: karter, panservernsskyts, sambandsmaterieell — ja det begav seg tilmed at en brigadier havnet i Narvik, mens hans brigade kom til Namsos. Det var ikke noe underlig at resultatet ble nedslående. Mange britiske skribenter hevder derfor at det var en avgjørende feil å desorganisere landgangstroppene som var i beredskap for Operasjon Wilfred *nettopp i det øyeblikk* hvor man stod overfor den situasjon de var organisert for å gripe inn mot: *tysk landgang i Norge*. Som den offisielle krigshistoriker T. K. Derry uttrykker det i «The Campaign in Norway»: «De forholdsregler vi traff for — tradisjonen tro — å sikre oss en avgjørende seier til sjøs, en seier som uteble, berøvet oss muligheten for å gjenopprette stillingen til lands.» Men *hadde* the Royal Navy støtt på tyskerne og tilintetgjort dem, ville vel krigshistorikerne ha funnet at amiralitetets beslutning nærmest hadde vært et genialt strategisk trekk, en improvisasjon in the true British tradition, the Nelson tradition.

Det er ikke bare i Storbritannia man blir fristet til å gjøre tankeeksperimentet omkring 9. april: hvordan det *kunne* ha gått, dersom Det gjelder ikke mindre i Norge, hvor vi etterpå faktisk godt kunne ha tenkt oss å ha gjort så mangt annerledes! Det er en nokså fånyttig beskjefligelse, det må bli rene hypoteser som kildegranskeren rynker på nesen av: historien gjør jo ingen kontraprover. Og likevel kan vi vanskelig la være å spekulere på hvilke følger det ville ha fått om vi f.eks. bare hadde gjennomført den uhyre sterkt reduserte forsvarsordning av 1933 *etter forutsetningene*: med de øvelser en krevde, med den oppsetning av nøytralitetsvernet den foreskrev, osv.

Det må som sagt bli hypotetisk, men det er iallfall mange prosent sannsynlighet for at vi med *noe* bedre beredskap kunne ha tilføyd tyskerne *langt* større tap alt under innseilingen. Det sto jo dårlig nok til på Oscarsborg med utstyr, med utdannet

mannskap osv., og likevel senket festningen «Blücher» med de vidtrekkende konsekvenser det fikk. Når en studerer utviklingen f.eks. ved Kristiansand, Bergen, Agdenes, Narvik, kan en jo bli fortvilet ved å se hvor lite det etter alt å dømme skulle til, av materieell som av folk, for å kunne ha oppnådd enormt meget større resultater overfor de små tyske styrker med deres ofte vanvittig dristige — dumdristige disposisjoner, midt for nesen på festninger og batterier hvor det manglet kyndige folk, torpedoer, minefelter. Jeg taler her vel å merke ikke om noe alternativ som representerer noen form for opprustning, noe prinsipielt forskjellig fra den eksisterende forsvarsordning, bare om en noenlunde effektiv disponering av de menn og de våpen *som tross alt fantes*, bare for ofte ikke der hvor de skulle ha vært. Oscarsborg viser hva som lå vel innenfor mulighetenes rekkevidde . . .

Våre refleksjoner blir desto bitrere når vi vet at angriperne — ca. 11 000 mann av hæren i første bølge — tross den sviaktende beredskap på vår side og tross det eventyrlige hell de hadde ved å kunne lure seg praktisk talt uskadt forbi Home Fleet, i mange dager befant seg i en uhyre vanskelig situasjon etter landgangen — og det enda stillingen også til lands var av den art at hundre tyske fallskjermjegere kunne kjøre fra Oslo i buss fram og tilbake til Midtskogen, tvers igjennom den norske mobilisering, uten å bli stanset eller overhodet hindret mer enn en eneste (men meget viktig) gang. De kunne tilmed uten å møte motstand avvæpne flere norske avdelinger på turen!

Overfor betraktninger om hvorvidt britene og vi med litt mer hell og litt større dyktighet hadde kunnet bringe den tyske invasjon til å stanse, kan man naturligvis reise andre hypotetiske spørsmål: hvilken hevn ville en rasende og ydmyket Hitler i så fall ha tatt, ville han f. eks. ha ausradiert en del av våre byer, drept titusener av sivilbefolkningen, anrettet skader for milliarder på milliarder . . . Man kan tenke på Warszawa, Rotterdam, Beograd . . .

Mest nærliggende er det kanskje derfor å stille *det* hypotetiske spørsmål om en bedre beredskap, en mer resolutt sikkerhetspolitikk fra norsk side kunne hatt den virkning at Hitler *overhodet ikke hadde satt noe foretagende mot Norge i gang*.

Her befinner vi oss naturligvis i enda høyere grad på de rene spekulasjoners område, så meget mer som den både politisk og militært suverene Hitler slett ikke alltid handlet ut fra rasjonelle overveielser — ofte tvertimot. Kildematerialet på dette felt er også til dels temmelig mangelfullt, så historisk bindende slutninger kan vi selvsagt ikke trekke. Men det er vanskelig å la være å spekulere.

Det er nok så — som også enkelte skribenter har fremhevet — at Hitler her viste seg villig til å ta en meget stor risiko, for om han ikke vurderte det norske forsvar høyt, måtte han iallfall ha en ganske stor respekt for den britiske flåte. Av det slutter man at han i ethvert tilfelle, uansett *vår* grad av beredskap, ville ha gjennomført sitt forehavende. Det er mulig. Han handlet som sagt ofte på irrasjonelt grunnlag og tok enorme sjanser på diletantens intuisjon — hva som forøvrig også til slutt ble hans skjebne som feltherre. Likevel er det mange trekk i bildet som trekker i retning av andre konklusjoner.

Det strategiske overfall på Norge var — og ble av de aller fleste militært sakkyndige betraktet som — et ganske overordentlig dristig foretagende, en operasjon mot store odds, en operasjon hvis suksess hang i en tråd. Den betegnet på mange måter noe nytt i krigshistorien, med ukjente faremomenter. Den tyske hærledelsen var imot den og frarådet den, ledelsen av Luftwaffe likeså. Selv marineledelsen, som opprinnelig hadde lansert hele tanken og som var særlig interessert i resultatene (vår kyst som base-område), fikk til slutt ganske store betenkeligheter. Mange av admiralene regnet med at operasjonen ville koste iallfall halvparten av flåten, kanskje de aller fleste av overflateskipene. Det er karakteris-

tisk hva storadmiral Raeder selv sa i et PM til Hitler, datert 9. mars 1940: «Foretagendet støter an mot alle teoretiske regler for sjøkrigsførsel. Ifølge disse lar operasjonen seg bare gjennomføre hvis vi har herredømmet på sjøen. Det har vi ikke . . .» Raeder satte derfor sin lit til 1) det hell krigshistorien viser ofte «ledsager de foretagender som krenker alle regler for krigskunst», 2) sannsynligheten av at man kunne overrumple det norske forsvar så totalt at det overhodet ikke ville få tid til å *beslutte seg* til å skyte, 3) støtten fra flyvåpnet, den «sterkest mulige støtte» fra Luftwaffe, understrekte han.

Operasjonen var altså uhyre dristig, helt uortodoks i sitt opplegg, og i høyeste grad avhengig av overraskelsesmomentet, muligheten av å overrumple både britene og oss.

Her må, både i stabene og hos Hitler, tross alt vurderingen av vår beredskap, vår vilje og vår evne til forsvar, ha spilt en rolle av en viss betydning iallfall under overveielserne. Man la den aller største vekt på å hemmeligholde forberedelsene og man tok de rene pokersjanser i tillit til at vi ikke engang ville få summet oss tilstrekkelig til å avgjøre om vi skulle skyte eller ikke, — det er nok her å henvise til opplegget for forseringen av Drøbak-sundet eller festningene ved Bergen. Det er også på det rene at selv så sent som da «Rio de Janeiro» ble torpedert — ved 11-tiden 8. april, noe slikt som 12 timer før «Blücher» trengte inn i Oslofjorden — oppsto det den rene panikk i den tyske militærledelse fordi man regnet med at hele planen dermed var røpet og det norske forsvar satt i alarmberedskap.

Det er nærliggende — når en plan i den grad balanserer på knivseggen mellom suksess og fiasko — da å spørre seg hva det kunne ha betydd for denne delikate balanse om vårt forsvar hadde vært *noe* sterkere og (først og fremst) om man hadde regnet med at vi var våkne, var på post og hadde en kompromissløs vilje til å sette inn det vi hadde å slåss med, til siste rest.

Vi kan ikke gi noe entydig svar på det, vi kan ikke garantere at Hitler ikke likevel hadde kastet seg ut i eventyret. Men når vi skal vurdere slike problemer generelt, når vi skal prøve å lære litt av historien, må vi også ta med i betraktningen at ikke alle aggressive diktatorer resonnerer så lite rasjonelt og handler så på instinkt som Hitler, men at mange av dem tvert om er tilbøyelige til å regne meget omhyggelig og er mottagelige for de fagmessige vurderinger deres eksperter i stabene gjør gjeldende.

Kan vi så — til slutt — trekke noen lærdommer av det som hendte for 25 år siden, slik at det kan bidra til å virkeliggjøre det slagord eller det løfte mange har gitt seg selv: Aldri mer noe 9. april! Det kan naturligvis være så ymse med verdien av det vi kaller historiske lærdommer, og det kan være riktig nok at «historien aldri gjentar seg», for så vidt som vi naturligvis aldri får akkurat samme situasjon om igjen. Det gjelder selvsagt også krigshistorien. De strategiske problemer vil stadig vise nye sider, først og fremst p.g.a. den tekniske utvikling. Ubåten var en ny slik faktor i 1914, det teknisk fullt utviklede militærfly var det i 1939—40. Siden har vi fått f. eks. kjernevåpnene og rakettenene.

Likevel må vi tro at visse militærgeografiske faktorer har en ganske høy grad av konstans, at visse av krigskunstens lover har ganske varig karakter. Skulle jeg våge å trekke noen konklusjoner av begivenhetene i 1940 — sammenholdt med tidligere erfaringer — kunne de kanskje sammenfattes slik:

1) I en krig mellom vestmaktene og en stat (eller gruppe av stater) i Sentral- eller Øst-Europa kommer uvegerlig Norges territorium i en utsatt stilling, som ingenmannsland eller en viktig flankeposisjon. Det vil lett utløses et kappløp mellom partene om å få herredømmet over landet, og desto lettere jo svakere forsvart det er.

2) I en moderne krig er nøytralitetsbegrepet lite eller intet verd som beskyttelse for en småstat; dens vilje til å iaktta nøytralitet og opptre upartisk veier lite i forhold til den stra-

tegiske verdi man tillegger territoriet i de krigførende parters staber og krigskabinetter. Landets skjebne avhenger derfor bare i meget begrenset utstrekning av dets eget ønske om å stå utenfor og dets egen mer eller mindre korrekt nøytrale opptreden. Det avgjørende blir overveielser og beslutningene hos de krigførende, og bestemmende for *dem* er iskalde — ja ofte kynisk hensynsløse — beregninger og hensiktssmessighetsbetraktninger.

Derfor bør det lille land — bl. a. for å unngå å skulle bidra til seier for den «gale» side — 1) på forhånd gjøre det klart hvor det hører hjemme, 2) opprettholde et forsvarsberedskap som iallfall ikke *innbyr* til kuppforetagender.

Dette kan høres temmelig banalt, så selvnlysende er det. Men erfaringene synes å tyde på at det undertiden er nyttig også å understreke det selvsagte, det innlysende.